

דבר העורכת

עריכה של כתבי-עת אקדמי בעברית מכריחה את כותבי המאמרים ואת העורכת להתלבט בלי הרף בסוגיית השפה. האם וכיצד יש לתרגם לעברית מונחים שכיחים בשיח האקדמי? שאלה זו מעסיקה את האקדמיה מראשיתה, והיא קשורה לשאלות חברתיות רחבות יותר. אימוץ השפה העברית והפצתה כשפת האומה נחשבת כהצלחתה הגדולה ביותר של ההווייה הישראלית. השפה העברית נהפכה לאחת מאבני היסוד של בניית האומה הישראלית, וייתכן שהיא גם אחת מאבני היסוד ליצירתה של אומה-חברה ישראלית, שכן גם רבים מאזרחיה הלא-יהודים של המדינה דוברים עברית. יתרה מזאת, רבים מהם דוברים עברית רהוטה, יוצרים בעברית, ואפילו (אם להשתמש בניסוחו של השיר) חושבים בעברית.

כפי שמלמדת אותנו ההיסטוריה, תהליך יצירתה של אומה דוברת עברית לא היה תהליך סטיכי, אלא מאבק מודע, עיקש, ואף דורסני לא אחת. מאבק שמחק והשתיק שפות אחרות, שהיו שפת הדיבור והיצירה של מהגרים בני העליות השונות.

פרק מרתק במאבק זה הוא ריב הלשונות, שפרץ בשלהי 1913 סביב השאלה איזו שפה תהיה שפת ההוראה בטכניון. תוצאותיו של ריב זה הניחו את התשתית לאקדמיה דוברת עברית, אם כי לא בהכרח מפרסמת בעברית. כשבאים להתמודד עם שאלת השפה העברית באקדמיה, ראוי לחזור לשאלות שעלו בתקופה ההיא ולשאול מה השתנה מאז. תזכורת קצרה לאלה מבינינו שנולדו אל מציאות מובנת מאליה, שהעברית היא שפת ההוראה בה: הרעיון להקמת מוסד חינוכי גבוה להוראת המדעים המדויקים עלה ב-1907, כאשר ד"ר נתן פאול, מראשי ארגון עזרה בגרמניה, ביקר במזרח-התיכון. הארגון שאף להקמתו של מוסד גבוה להוראת מיומנויות טכניות כחלק מפרויקט קולוניאלי של החדרת הרוח והתרבות הגרמנית לאימפריה העות'מנית המתפוררת. בהתאם למסורת של מוסדות עזרה שפעלו כבר בארץ, גם הטכניון התעתד ללמד בשפה הגרמנית ולהוות מאחו תרבותי של האימפריה הגרמנית בארץ-ישראל. ליתר דיוק, הטכניון היה אמור להיות מסגרת לימודים שתתחיל ברמת לימודים של בית-ספר יסודי ותסתיים בהשכלה טכנית גבוהה. גם אנשים כמו אחד-העם ושמריהו לויץ, שהיו מתומכי השפה העברית, לא היו משוכנעים שברמה הגבוהה ביותר, ברמה האקדמית, אפשר ללמד בעברית.

לעומתם, גיבשה הסתדרות המורים עמדה חד-משמעית: כל הלימודים חייבים להתנהל בעברית. להלן כמה מן הדעות, שהן עדיין רלוונטיות במידה רבה עד עצם היום הזה: הסופר והפדגוג שלמה שילר טען שרק באמצעות ההידברות וההתקשרות במסגרת הלמידה ייווצרו מונחים עבריים, או בלשונו - "את השחייה אין לומדים, אלא בתוך המים גופא". לדבריו, לא ייגרם נזק אם המרצים ישתמשו בהתחלה במונחים השאולים משפות זרות, ובלבד שההסברים, ההרחבות וההרצאה עצמה ייעשו בעברית. מוכר, לא כן? מונחים רבים בשפת ההוראה והכתיבה שלנו הם עברות של מילים לוועיות.

רבים אחרים, כמו שלמה קפלנסקי, לדוגמה, שהיה ממנהלי הטכניון, טענו שרוב המונחים והכללים בפזיקה, במתימטיקה, בטריגונומטריה וכן באלגברה ובגאומטריה נטמעו בעברית זה מכבר (כמו שמות המקצועות עצמם). לגבי המקצועות הטכניים, הוא אמר: "אכן זוהי הסגולה אשר למכונות, תחילה מציאים אותן ואחר-כך מוסיפים להן שם." ואליעזר בן-יהודה הציע את שירותיו בלשון הבאה: "בואו ושנו תורתכם, לא יחסר המוג

בלשון – את אוצרי הגדול לכם אפתח... בתור מחבר המילון ללשון העברית הישנה והחדשה, יש לי הזכות יותר מאשר לכל אדם זולתי, להוציא משפט אם אפשר ללמד מדעים בעברית או לא, ואנכי מצהיר בזה ואומר: אמנם לימוד מדעים אפשר בעברית!"

השיח באותה עת התקיים לא רק בין המורים והיוזמים האינטלקטואליים. גם הסטודנטים (שנקראו אז "תלמידים") הצטרפו למאבק. הם פתחו בשביתה בכל מוסדות עזרה, והכריזו ש"כף רגלו של מורה או תלמיד לא תדרוך בטכניון אם לא תשלוט בו השפה העברית". בקונגרס הציוני ב־1913 הוכרעה הסוגיה סופית: שפת ההוראה תהיה עברית. כאשר הוקמה האוניברסיטה העברית ב־1925, היא הוגדרה כאוניברסיטה לאומית במובן כפול – בכך שהיא האוניברסיטה של העם היהודי ובכך שהלימודים והעניינים הציבוריים בה יתנהלו בעברית.

מאז התעשרה השפה העברית ועמה גם השפה האקדמית. במסגרת האקדמיה ללשון, ובשיתוף פעולה עם האגודה הסוציולוגית הישראלית, פועלת ועדה הטורחת על חידושים לשוניים. רבים מן החידושים כבר נהפכו לחלק משפת ההוראה והכתיבה המדעית בעברית. רבים עדיין אינם מוכרים ו/או מתקשים להיטמע. כעורכת, העמדתי לי למטרה לנסות ולאמץ מונחים וחידושים אלה. שרון פרמינגר, העורכת הלשונית, תורמת רבות מן הידע שלה. לעתים המחברים אינם מקבלים את החידושים הלשוניים, ואני משתדלת להיענות גם לטעמים אישיים, אך אינני מוותרת על ההודמנות שנפלה בחלקו של כתב־העת – לקחת חלק בהעשרת השפה העברית. העשרת השפה היא חלק בלתי נפרד מהעשרת התרבות. אני רואה בכך תרומה, גם אם תרומה צנועה, לחברה הרחבה. החידושים המתפרסמים ברשימותיהן של האקדמיה ללשון או של הוועדה לא ייקלטו אם לא נאמץ אותם ונשתדל להשתמש בהם למרות אי־הנוחות הראשונית. עם זאת, אין לי כל ספק שמושג שאינו נקלט מחייב אותנו לחפש לו תחליף או להתפשר על המושג הלועזי. שפה יכולה בהחלט להתעשר גם במושגי כלאיים, שהם שילוב בין מילה לועזית לבין כללי דקדוק עבריים.

הוויכוח על השפה אינו עוסק רק בשפה ככלי לתקשורת ולהעברת מידע. אחת הסוגיות שעמדה ועודנה עומדת ברקע הוויכוח ההיסטורי על שפת ההוראה באקדמיה הישראלית היא השאלה אם המכוננות (אוריינטציה) של המוסדות הגבוהים צריכה להיות אוניברסלית או ישראלית־מקומית. שאלה זו נדונה כבר בהקשרים שונים, וגם בדפי כתב־העת סוציולוגיה ישראלית. כללית הייתי אומרת שיתכן שיח בשפה לועזית ובמונחים בינלאומיים שיהיה בכל זאת מקומי מאוד. וגם להפך: ייתכן שיח עברי שיהיה עולמי (גלובלי) ורלוונטי מאוד לציבורים רחבים מחוץ לגבולות החברה והמדינה הדוברת עברית.

שאלה אחרת, הקשורה לקודמתה, נוגעת למידת הדמוקרטיזציה של תהליך הפצת הידע ופתיחתו לקהלים רחבים יותר גם באמצעות השפה. במילים אחרות, מי אמור לדעת ולצרוך את הידע הנוצר במוסדות האקדמיים והמחקריים? האם הידע הנוצר במוסדות האקדמיים צריך להישאר נחלת העיליתות (אליטות) ולהיות מופנה אל העיליתות בלבד? האם העיליתות הן עיליתות מקומיות או גלובליות? באיזו מידה השיח האקדמי רלוונטי לשיח האזרחי והציבורי הרחב? בעקיפין, השאלה מתייחסת גם למקומו של איש המדע בחברה הישראלית ולמחויבותו החברתית. זוהי שאלה שהאגודה הסוציולוגית האמריקאית נדרשה לה בהרחבה בכנס שהתקיים בסן־פרנסיסקו, באוגוסט 2004. הכנס עסק בעיקר ב"סוציולוגיה ציבורית" ובחלקה בעולם הידע הסוציולוגי והחברתי. נשיא האגודה האמריקאית, מייקל בוראווי (Michael Burawoy), ביקש לנצל את הכנס לפתיחת שיח

שיחצה את גבולותיהם של תחומי המחקר וינהל דיון עם ציבורים שונים; שיח שיאשר הבדלים לאומיים ומקומיים אך גם ירחיק מעבר להם; שיח שיעסוק בנושאים עדכניים, מקומיים ועולמיים גם יחד, יעשיר את הסוציולוגיה, ויפיה חיים חדשים בסוציולוגיה בכלל ובסוציולוגיה האמריקאית בפרט. הוא בחר להביא לכנס סוציולוגים מכל רחבי העולם, ובכך ביטא את עמדתו, המכונה בפיו "פרובינציאליזציה" של הסוציולוגיה האמריקאית. כלומר, זוהי הזמנה לראות את השיח האמריקאי כשיח אחד מני רבים, ולראות את השיחים המקומיים האחרים כחלק בלתי נפרד מהשיח הסוציולוגי. אני שותפה לעמדה זו, אך אני גם מודעת למחלוקת סביבה, והייתי שמחה מאוד אילו הדי הדיון היו מוצאים את דרכם גם אל בין דפיו של כתב-העת סוציולוגיה ישראלית.

כתב-העת סוציולוגיה ישראלית העמיד לעצמו מטרה להפנות את הידע הסוציולוגי הישראלי אל קהלים רחבים בתוך החברה הישראלית, אך לא להיסגר ולא לסגור את הדלת לפני קהלים שמחוזה לה. לכן אנו מתרגמים מדי פעם מאמר משפות אחרות, כדי שיהווה בסיס לדיון מקומי, וכן מוסיפים תקצירים באנגלית למאמרים בעברית. אתר הבית ברשת פונה לקהל הקוראים-כותבים גם בערבית, ואנו מקווים שבבוא הזמן ימצא התקציב שיאפשר לנו להוסיף גם תקצירים בערבית.

חוברת ו(2) פותחת בדברים לזכרו של ראובן כהנא ז"ל, שנפטר לפני יותר משנה. מעבר למחווה לראובן ז"ל, זוהי הזדמנות להציג את הפרופיל המחקרי שלו, ולהציג באמצעותו אל המחקר בתחום הסוציולוגיה של החינוך הלא-פורמלי.

שלושת המאמרים הראשונים בחוברת עוסקים בגלובליזציה והגירה. מסורת מאמרי ההגירה בישראל מרבה לעסוק בשאלות הקליטה ופחות בנסיבות ההגירה. לואיס רוניגר ומריו שניידר, במאמרים "מילוט וגלות", פותחים פתח לעולמם של הנמלטים מרדיפת שלטון הגנרלים בארגנטינה בשנות השבעים, ודנים במקומה של מדינת ישראל בסיוע לקורבנות הדיכוי בארגנטינה בתקופת השלטון הצבאי. מקומה של המדינה נבחן מזווית אחרת במאמרו של נורית אלפסי וטובי פנסטר: המאמר עוסק בבחינת תפקידיהן ומשמעותן הסמלית של שתי הערים הגדולות בישראל - ירושלים ותל-אביב, ובבחינת מקומה של המדינה בעיצוב התפקיד הזה והמשמעות הזאת. לטענתן, בשעה שירושלים מתנהלת כעיר הדגל של מדינת הלאום וכעיר שהמדינה מנהלת רבים מענייניה העירוניים השוטפים, מסתמנת תל-אביב כעיר-עולם בהתהוות, שלמדינה כמעט אין דריסת רגל בה. נלי אליאס עוסקת בהגירה ותקשורת: העלייה "הרוסית", הנתפסת כגטו תרבותי, המנהל את חייו במנותק מהחברה הישראלית, מתגלית במחקרה כקהילה המעורה עמוקות במרחש בחברה, וצריכתה התקשורתית מכוונת בראש ובראשונה אל סדר היום של החברה הקולטת.

אופנים שונים של דיבור מהווים את החוט הקושר בין ארבעת המאמרים האחרים בחוברת זו: ענת פסטה-שוברט חוקרת כיצד נתפס מקצוע ההוראה בקרב מתכשרות בדואיות, ומראה כיצד ההוראה מעבירה את הנשים הללו מאזורי שתיקה והשתקה אל ספירה דוברת ומְשֻׁנָה. מאמרה של שלי שנהב-קלר עוסק בשיטות הדרכה במוזיאון בית-התפוצות בתל-אביב, והיא מנתחת בו כיצד העבר וההווה מדוברים, וכיצד משמוע העבר מתגלם אגב השקתו לעולם יהודי עכשווי ואגב חיבור למציאות ולחיים בארץ. חווה ברונפלד-שטיין מפענחת את הדיבור הממוגדר בכל הנוגע לנשים דווקא מתוך ניתוח ייצוגים חזותיים של חיילות באלבמי צה"ל בשנים 1948-1958. בשנים אלה של הבניית זהות לאומית חדשה, החיילות וייצוגיהן אִפְשְׁרוּ ייצוב מערכות וסדרים הגמוניים ושעתוק מבנים פטריארכליים

ודפוסים מגדריים בינאריים. ניתוח משא־ומתן היברידי בין קולטים לנקלטים בהתיישובות העובדת מאפשר לרחל שרעבי להפר את שתיקת ההיסטוריה ביחס לעולות יוצאות תימן, ולהציע פרשנות חדשה ליחסי קולטים ונקלטים, אך גם ליחסי מגדר בין קולטים לנקלטים, ובין הנקלטים לבין עצמם.

המאמרים הכלולים בחוברת זו, כמו כל המאמרים בחוברות הקודמות, עברו שיפוט קפדני של קוראים מומחים. השמירה על רמתו הגבוהה של כתב־העת תלויה בקריאה הקפדנית ובהערות הבונות שרבים מהם מציעים לכותבים. מספרם הרב של הקוראים מעיד על מדיניותה של המערכת לשמור על הפלורליזם הסוציולוגי, כפי שהוא אכן מתקיים בקהילה הסוציולוגית. אני מבקשת להודות בשמי ובשם חברי המערכת לכל הקוראים שתרמו את חלקם לקידום כתב־העת. את החוברת חותמת רשימה של הקוראים הללו. אני מבקשת להתנצל מראש אם נשמטו שמות מהרשימה, שכן לא נשמרו רשימות מלאות של מעריכים מן התקופה שבה ליאון שלף ז"ל ערך את כתב־העת. אשמח להשלים את הרשימה בחוברת הבאה בעזרתם של אלה ששמם נשמט. ותודה מראש לכל אלה שנפנה אליהם בעתיד.

חנה הרצוג, עורכת